

україністики 2011 : Студії з україністики. Випуск ІХ. Стефан Козак. Християнство – романтичний месіанізм – сучасність. Статті, розвідки, лекції. – К., 2011. – 336 с.; Шевчук 2003 : Шевчук В. Вершинний твір українського бароко. Іван Котляревський. – К. : Веселка, 2003. – 40 с.; Kotliarevsky 2004 : Kotliarevsky Ivan. Aeneid : [Translated by Bohdan Melnyk]. – Canada, Toronto: The Basilian Press, 2004. – 278 p.; Kotlarewski 2008 : Kotlarewski I. Eneida w tłumaczeniu Piotra Kuprysia/ Iwan Kotlarewski. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008. – 271 s.; Вікіпедія: (www.uk.wikipedia.org/wiki/Екзонім).

Рецензенти: Поплавська Н.М., д-р філол.наук, проф.
(Тернопіль)

Бігун О.А., к.філол. наук, доц. (Івано-
Франківськ)

Іван Зимомря, д.філол.н. (Дрогобич)
Руслана Жовтани, к.філол.н. (Ужгород)

УДК 82.091

ББК 83.3(4)-3

Змістові величини німецькомовної лірики Юрія Клена

У статті розглядаються змістові величини німецькомовної лірики Юрія Клена. Увага приділяється дослідженню тематики, мотивів, образів у творах «Jeanne d'Arc», «Joffroy Rudel», «Herbststimmung».

Ключові слова: німецькомовний культурний простір, ідентичність, ментальність, світосприйняття, еміграція, міжкультурна художня комунікація, образи, мотиви.

Zymomrya I., Zhovtany R. The content dimensions of the Yuriy Klen's German-language poetry.

The article focuses on the analysis of the content dimensions of the Yuriy Klen's German-language lyric poetry. The attention is given to the study of themes, motifs and images in his works «Jeanne d'Arc», «Joffroy Rudel», «Herbststimmung».

Keywords: German-speaking cultural area, identity, mentality, world perception, emigration, cross-cultural artistic communication, images, motifs.

Питання трансцендентних вартостей робить усталеним окреслення рис національної ментальності, що у зв'язку з глобалізаційними проривами постає особливо злободенним на зламі ХХ – початку ХХІ століть. До хроніки розвитку європейського літературного процесу вписано чимало імен. Окремі з них викликають з боку дослідників суперечливі, нерідко протилежні трактування, коли йдеться про їхню національну ідентичність і культурно-ментальну причетність до конкретного народу. І це й не дивно, адже на всіх стадіях утвердження продуктивно відмінних рис національних літератур на теренах Східної, Центральної та Західної Європи мала й має місце багатовимірною взаємодія духовних змагань. Сутність згаданої дискусії особливо ускладнюється в тому випадку, якщо в уживанні митця відсутні однозначні свідчення про його національну самоідентифікацію. Звідси – пошуки відповіді на далеко не риторичне запитання: за яких умов здійснюється вибір творця на користь збагачення своїм талантом культурної скарбниці спорідненого або ж неспорідненого народу в якості своєрідного донора. У довгому ланцюжку плідотворних донорів обраної, а не родимої культури до найбільш промовистих імен належать Адальберт фон Шаміссо (1781 – 1838), Чарльз Сілсфілд (1793 – 1864), Олександр Грібоедов (1795 – 1829), Микола Гоголь (1809 – 1852), Теодор Фонтане (1819 – 1898), Федір Достоевський (1821 – 1881), Шандор Петефі (1823 – 1849), Володимир Короленко (1853 – 1921), Оскар Уайльд (1854 – 1900), Джозеф Конрад (1857 – 1924), Анна Ахматова (1889 – 1966), Юрій Клен (1891 – 1947), Бруно Шульц (1892 – 1942), Йозеф Рот (1894 – 1939), Майк Йогансен (1896 – 1937), Владімір Набоков (1899 – 1977), Еліас Канетті (1905 – 1994), Ежен Йонеско (1909 – 1994), Юра Зойфер (1912 – 1939), Оскар Ян Таушінські (1914 – 1993), Пауль Целан (1920 – 1970), Міло Дор (1923 – 2005), Василь Биков (1924 – 2003), Чингіз Айтматов (1928 – 2008). Тут мимоволі напрошується висновок: інтенсивність міжкультурної комунікації не в останню чергу залежить від наявності державотворчого потенціалу нації як суб'єктної величини. Тому постаті Майка Йогансена (носій латвійського ментального коду) та Юрія Клена (носій німецького ментального коду) як представників українських духовних устремлінь становлять у цьому переліку відрадний виняток.

Юрій Клен – відомий перекладач, літературознавець, педагог. Однак в історію української культури він увійшов передусім як оригінальний поет. Творчий доробок митця постає самотнім стильовим поєднанням «неокласики» й символізму. «Філософські підвалини неокласицизму взагалі, й українського зокрема (материкового та позаматерикового), – аргументовано підкреслив О. Астаф'єв, – заклали популярні на зламі ХІХ – ХХ ст. концепції філософії, психології й антропології, через сприйняття передусім теорії архетипів К. Юнга, доктрини циклічності цивілізацій і культур О. Шпенглера та А. Тойнбі» [Астаф'єв 2000: 11]. Неокласика в Україні на початку 20-х років ХХ ст. у рамках кївської школи неокласиків позначена впливом українського (І. Котляревський) і німецького (Й.-В. Гете) класицизму, французької групи «Парнас» та російських поетів срібного віку. Неокласики психологічно переорієнтувалися на європеїзм художнього мислення, намагаючись стіною відгородитися від ідеології та риторики, якими було перейняте сучасне їм мистецтво.

У підвалинах символізму вбачається суміш різних філософських вчень: платонівсько-плотінського (неоплатонічного) ідеалізму, давньоіндійської філософії, виразні й нашарування пізніших філософських доктрин, зокрема А. Шопенгауера і М. Гартмана. Примітний факт: В. Брюггену постать Юрія Клена видалася показовою саме у тому сенсі, що письменник, як представник іншої нації, своєю приналежністю до української культури засвідчував її «потенціальну силу» [Брюгген 1990: 37] і перспективний рух до універсальних духовних обширів.

Поет Юрій Клен сформувався в німецько-російсько-українському мовно-культурному трикутнику. Його ментальне оточення прагнуло зберегти національну ідентичність, формою якої насамперед виступала мова предків. Здобуваючи освіту в елітарних навчальних закладах Російської імперії, Юрій Клен відчув свою причетність до слов'янської культури. Осмислення історії України на зламі століть, співпраця з М. Зеровим, однією зі знакових постатей у літературному процесі 20-30-х років, сприяли тому, що німець став носієм українськомовного художнього письма. Його національна приналежність («німецькість») проявлялася передусім у перекладацьких уподобаннях (С. Георге, Р. М. Рільке, В. Газенклавер, Е. Толер, Й. Вінклер) та наукових

пріоритетах (вивчення німецької літератури перших десятиліть ХХ століття). В його оригінальній творчості ця тожсамість зосереджувалася на осмисленні літературних тем, сюжетів і фольклорних мотивів («Попіл імперій», «Акація»). Відтак можна дійти висновку: тяжіння до поетичного впорядкування емоцій і логіки художньої світобудови на рівні «ладу» («Ordnung») як вияв ментальної ознаки німців зблизило Юрія Клена з «неокласиками».

У «неокласичній» поезії Юрію Клену імпонувала інтелектуальна й емоційна впорядкованість, її змістова і формальна синкретичність, позачасова онтологія образної системи. Цим зумовлене його оригінальне віршування українською мовою. Більшість дослідників творчості Юрія Клена (О. Астаф'єв, М. Богач, В. Державин, І. Качуровський, Ю. Ковалів, В. Просалова, М. Орест, О. Филипович) слушно увиразнює безпосередній вплив М. Зерова на естетичні вподобання поета. Власне, Юрій Клен визнав це в есеї «Спогади про неокласиків» (1947). Варто наголосити: у 20-х рр. ХХ ст. митець, як і М. Драй-Хмара, «перебував немовби трохи на периферії «неокласичної» течії» [Державин 1952: 6]. Звідси – незначна поетична продуктивність, відстороненість від літературних полемік, де були активно задіяні М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Могиланський, Б. Якубський. «Неокласичний» ідеал у свідомості Юрія Клена сформувався й цілісно розгорнувся у поезії в умовах еміграції.

Юрій Клен розпочинав свій літературний шлях як російськомовний автор. У ранньому вірші «Моя тоска, как крыльев черных трепет...» (1913) його власний голос ледь пробивався крізь завісу впливів та кліше. Більшою мірою йому вдавалися сонети, що дисциплінували емоції та думки, підпорядковуючи їх залізній логіці: теза – антитеза – синтез. Його сонети позначені багатим спектром асоціації, змалюванням настроїв, витонченістю форми. Віршування російською мовою не набуло значення стрижневої домінанти. Такою для Юрія Клена стала поезія українською мовою. Першим оригінальним українським віршем Юрія Клена був сонет «Сковорода», який вийшов друком на зламі 20-х-30-х рр. у декляматорі «Сяйво», укладеному Миколою Зеровим.

Тематика українських поезій митця розмаїта. Як правило, вона побудована на «вічних» мотивах («Кортес I», «Кортес II», «Антоній і Клеопатра II» (1933), «Цезар і Клеопатра I», «Цезар і

Клеопатра II» (1934). Тема лірики трубадурів окреслена у циклі «Прованс» (1945). У творах «Лот I», «Лот II», «Предтеча» (1936) простежується біблійна символіка, закорінена в культурі європейських народів. У циклі «Коло життєве» фізична і духовна динаміка співпадає з біологічними циклами в природі. Еволюція формування ідеалу жінки розгортається у чотирьох сонетах, об'єднаних назвою «Лесбія» (1935–1936).

3-поміж німецькомовних поезій, написаних в період еміграції після 1931 року, у цьому контексті заслуговує на увагу сонет «Joffroy Rudel» (1936). Він присвячений ліриці трубадурів. У віршах-катренах «Läuterung» (1936) наскрізною є тема затишшя після снігової бурі. Мотивам кохання та емоціям, переживанням, що пов'язані з цим почуттям, присвячені вірші «Die Liebenden» (1933), «Trennung» (1943). В основу поезії «Judith» (1933) покладено релігійний сюжет. Натомість у вірші «Herbststimmung» (1945) йдеться про минущість життя. Тут подано картину осені як символу старості. Осінь минула, повна спогадів і тиші, щему й гіркоти.

Юрій Клен неодноразово вдавався до зображення героїчних образів. Вірцями можуть послужити тут німецькомовний вірш «Jeanne d'Arc» (1933) та однойменна україномовна поема, що була написана у 1936 році. Німецькомовна версія тексту втілена у формі вірша-катрена. Тут змальовано образ сильної жінки, жінки-героя [Burghard 1962: 32]. У свою чергу, накладання рис валькірії – дівини-войовниці – простежується в українській редакції поеми «Жанна д'Арк» [Клен 1991: 138]. Ось – ілюстрація: «Білий лицар на чорнім коні / і на прапорі білі лілеї. / У полях таборів вогні... / Це вона... це вона!... а над нею, / наче подих розтерзаних хмар, / розгортаються ясні заграви, / і шолом пламеніє, як жар, / у промінні Господньої слави».

Жанна д'Арк зображена під пером Юрія Клена як «лицар», в обладунку. «Шолом» – елемент лицарського вбрання. Воно значною мірою окреслює соціальне ім'я «Я-особи», розкриває її єство, віддзеркалює її «зміст», є його «мовою»: «Доброчесностей у князя може бути стільки, скільки кілець у його кольчuzі. Він одягнутий у кожну «доброчесність». Вони – начебто його парадний одяг» [Burghard 1962: 32 – 33].

У німецькомовному вірші внутрішній світ героїні змальований за принципом антитези. Текст мовою оригіналу: ««Damals lastete noch kühl und tief / über mir wie keuscher Schnee die Stille». Текст мовою мети: «Тоді висіла наді мною глибока й прохолодна тиша, / така, як незайманий сніг» (переклад – І.З., Р.Ж.). Текст мовою оригіналу: «Bis aus meiner Ruh / dein harter Wille mich zu Tatenrief» / Текст мовою мети: / «Поки твоя сильная воля мене з того спокою не збудила, / штовхнувши до вчинків...» (переклад – І.З., Р.Ж.).

Жанна порівнюється з білим морем квітів, символом чистоти та невинності, що контрастує з червоною квіткою. Червоний колір символізує, з одного боку, боротьбу героїні, а з другого – провину, яку вона взяла на себе в очах своїх сучасників. Мак з агресивно-деструктивною конотацією відрізняється від решти квітів. Такою є й паралель між Жанною та іншими жінками: «Unter weißen Blumen auf der Weide wie ein roter Mohn» / «Серед білих квітів на луці як червоний мак...». Образ жінки-воїна за часів Жанни д'Арк як історичної постаті був не тільки незвичним, але й недоречним. Саме тому поет висвітлює наслідки Божого вибору – спалення Жанни на вогнищі. Юрій Клен увиразнює відчуття покинутості своєї героїні: «Warum hast du mich verlassen ohne Gnade?» / «Чому ж ти мене покинув без милості...»). [Burghard 1962: 34–35]. З погляду мотивації стрижнем художнього «документу епохи» в Юрія Клена постає еміграційний простір. Тут вагомою є думка польського письменника Януша Гловацького, що міститься у творі «Полювання на тарганів» («Polowanie na karaluchy»): емігрант – це той, хто втратив усе, крім акценту. Можна б додати: акценту страждання.

Україномовна поема «Жанна д'Арк» поєднує начало скандинавської балади й особистісну сповідь провансальської пісні. Водночас легендарні мотиви французького фольклору синтезуються в ній із українськими народнопісними елементами. Власне, цей твір презентує культурний універсалізм Юрія Клена. На думку Н. Геркен-Русової, названий текст є найбільш концентрованим виявом «злютованої» нордійсько-лицарської стихії ... із стихією українською» [Геркен-Русова 1947: 486]. Приклад чину, спрямованого на захист батьківщини («рідного») від загарбників («чужого», «інакшого»), Юрій Клен поширив на різні

просторово-часові площини – середньовічну Францію та сучасну Україну. Картини безтурботного дитинства дівчини на тлі пейзажів Шампані («золоті поля», «рідні камені й кущі») відтворюють атмосферу спокійного буття. У поемі – це образ замкнутого кола, де «діди жили без бур». Іншими словами, до відчуття безтурботності й збайдужілості тут додається смисловий відтінок з проекцією на тезу – життя мирне.

У творах Юрія Клена важливе місце належить світові культури, який він сприймав як цілісність. Образи культури в поезії митця сприяють пізнанню та розумінню людини, таїн буття та творчості. Автор орієнтується та спирається на різні фольклорні та мистецькі образи та традиції [Бухарова 2004: 49]. Прикладом цього став сонет «Joffroy Rudel». З легендарних середньовічних біографій трубадурів відомо, що Жоффруа Рудель був князем. Але приналежність до того чи іншого соціального прошарку ніколи не бентежила поетів. Для Юрія Клена такі біографічні моменти є також несуттєвими. Головне для нього – натхненна, довершена поезія Жоффруа Руделя та інших талановитих трубадурів, справжніх «аристократів духу». Жоффруа Рудель – співець кохання. Він осмислює і розробляє етико-естетичні канони почуттів та поведінки, що тяжіють до витонченості, до ідеалу. Кохання в поезії трубадурів постає як діяння. Щоб бути гідним цього високого почуття, закоханий здійснював подвиги, небезпечні подорожі, відважні вчинки. Жіноча любов підтримувала ці вивисені почуття та чини. В поезії Юрія Клена «Joffroy Rudel» образ кохання-пожежі набуває космічного масштабу. Героєм твору постає людина ХХ ст., яка мріє про таке почуття, якого зазнав легендарний провансалець.

Текст мовою оригіналу: «Als dieser Wind dir hoch die Segel blies, / da lenkest du dein Schiff nach Tripolis / und hauchtest aus dein Glück in ihrer Armen». Текст мовою мети: «І коли вітер той вітрила твої напуватиме високо, і скеруєш ти тоді свій корабель до берегів Триполі, і зітхнеш зі щастя ти в її обіймах...» (переклад – І.З., Р.Ж.).

Примітною є деталь: відтворюючи світ провансальської середньовічної поезії, Юрій Клен звернувся до жанрової форми італійського сонету. В українському письменстві його ім'я вписане серед поетів, які належать до віртуозних сонетярів [Сірик 2004: 249].

Одним з найкоротших віршів-катренів Юрія Клена є німецькомовний вірш під назвою «Die Liebenden». У цій поезії автор описав почуття, які виникають між закоханими. Він підсилює їх у тексті метафорою часу: «seltne Stunde» («рідкісна година»). У вірші Юрій Клен запропонував своєму умовному реципієнту порівняння уособлених сердець, які традиційно сповнені емоцій, власне, у пошуках свого кохання. Ці пошуки зіставляються ним з полюванням: «Die Herzen hetzten in verlornen Jagd» / «Серця цькували у втраченому полюванні...»). У шостому рядку знову виринає порівняння любові з перлами, що у грецькій міфології символізують богиню кохання Афродіту, а у християнському світі – «царство небесне». За допомогою порівнянь та метафор автор підсилює у тексті цінність та тлінність почуття обопільного кохання [Клен 2003: 49].

Світ природи – невичерпне джерело поетичної образності для Юрія Клена. Саме тут він вбачає свій ідеал краси і гармонії, втрачений у реальності. Центральні метафори більшості німецькомовних віршів-катренів пов'язані з темою природи та порами року. «Herbststimmung» – один із останніх опублікованих віршів Юрія Клена [Lindekugel 2002: 319]. Дуалізм між осінньою порою року та метафорикою старості простежується вже у перших рядках вірша: «Die Jahre werden immer karger» / «Роки стають дедалі убогішими...»). У наступному рядку виринає опис осіннього повітря, сповненого тепла, запахів: «Die Luft ist kühl, und klar, und herb» / «Повітря прохолодне, і прозоре, і терпке...»). Про загрозу наближення старості, тобто осені та тлінності часу, йдеться у третьому та четвертому рядках. Ця плинність часу у автора асоціюється з картиною домовини: «Die Stunden ruhn in goldnem Sarge» / «Години спочивають у золотій домовині...»). Осінь у четвертому рядку персоніфікована: «Mit großen Schritten naht der Herbst» / «Великими кроками наближається осінь...»). Картина перших вечірніх зірок асоціюється з приходом старості. У цей процес втручається руйнівне насилля, яке автор порівнює з природнім осіннім явищем – бурею («Sturm»). Відтак реципієнт пізнає апокаліптичний «сценарій» в мініатюрі. Однак, асоціація бурі та неспокою заперечується митцем гіперболізованою тишею («Stille»). Смисловим «містком» до цього є елемент води. Блакитний колір та тиша викликають асоціацію Раю.

Для Юрія Клена, людини енциклопедичних знань, поета високої культури [Клен 2003: 591], характерна особлива розмаїтість мистецьких візій, жанрово-тематичних моделей. Він вніс важливий причинок для взаємозбагачення різномовних літератур. У свою чергу, перед науковцями постають складні завдання, націлені на виявлення типологічних паралелей, прямих або опосередкованих контактів, відтінення одиничного й загального, новаторського й традиційного. Їхнє адекватне вирішення потребує вироблення вивіренних орієнтирів, фіксованих позицій на об'єктивній основі.

Література: Burghardt 1962: Burghardt Josefina. Oswald Burghardt. Leben und Werke. – München: Verlag Ukraine, 1962. – 111 S.; Lindekugel 2002: Lindekugel Jutta. Vielfalt der Dichtarten im Werk von Oswald Burghardt (Jurij Klen). – Greifswald, 2002. – 568 S.; Астаф'єв 2000: Астаф'єв О. Стилі української еміграції: естетика тотожності // Українська мова та література. – 2000. – № 7. – С. 2–3; Брюгген 1990: Брюгген В. Із листування з Б.Д.Антоненком-Давидовичем // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 36–39; Бухарова 2004: Бухарова О. Буття образу трубадура в поезії Юрія Клена // Творчість Юрія Клена у контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму / Упоряд.: О.Баган, Т.Біленко, Л.Борецький. – Дрогобич: Відродження, 2004. – С. 49–62; Державин 1952: Державин В. Поезія Юрія Клена та її місце в українському письменстві // Український самостійник (Мюнхен). – 2 листопада 1952. – Ч. 45; Клен 1991: Клен Ю. (Освальд Бурггардт). Переклад «Орфей. Евридіка. Гермес» // Клен Ю. Вибране. – К.: Дніпро, 1991. – 462 с.; Геркен-Русова 1947: Геркен-Русова Н. «Патриціанська поезія» або дві стихії в творчості Юрія Клена // Літаври. – 1947. – Ч. 1. – Квітень. – С. 32–44; Ч. 2. – Травень. – С. 34–51; Клен 1991: Клен Ю. Вибране. – Київ, 1991; Клен 1992: Клен Ю. Твори: У 4-х т- Нью-Йорк, 1992. – Т. 1; Клен 2003: Клен Ю. (Освальд Бурггардт) Вибрані твори. Поезія, спогади, статті. – Дрогобич: НВЦ «Каменяр», 2003. – 614 с.; Сірик 2004: Сірик Л. Юрій Клен – Поет і перекладач // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. – Дрогобич: «Відродження», 2004. – С. 310–324.

Рецензенти: Гуляк А.Б., д-р філол.наук, проф. (Київ)
Ткачук О.М., к.філол.наук, доц. (Тернопіль)

Тарас Дзись, к. філол. н., доц. (Тернопіль)

ББК 83. 3 (4) – 3

УДК 82. 091

Літературний контекст у проекції типології та сприймання (Йозеф Рот, Осип Турянський, Іван Франко)

У статті розглядається типологічні відповідності творчої спадщини Йозефа Рота, Осипа Турянського та Івана Франка. Також порушено питання типології та теоретичних аспектів.

Ключові слова: переклад, типологія, контекст, реценція.

DzysTaras. The literary context in the projection of the typology and the perception (Joseph Roth, Osyp Turjansky, Ivan Franko).

The article deals with the typological correspondences on material of the works by Joseph Roth, Osyp Turjansky, Ivan Franko. The main attention is paid to the problem of typology and theoretical aspects.

Key words: translation, typology, context, reception.

Йозеф Рот – письменник єврейського кореня, що вихрився і до смерті був прихильником «габсбурзького міфу», писав романи, персонажі яких моделювали політичне населення Європи (Східної, Центральної і Західної). Австрійські твори цього письменника типологічно співвідносяться з прозовими текстами українськомовних літераторів Осипа Турянського та Івана Франка. Всі названі учасники літературного процесу виходили поза межі етнічного виміру, перетинаючи простори України, Польщі, Австрії, Німеччини, сягаючи орієнтаціями й інтенціями Росії, Італії, Франції, водночас реагуючи на політико-соціальні, культурні мінливі реалії свого часу.

Зважаючи на сутність реалій та універсалій, логічних понять та категорій, варто виокремлювати одиниці досвіду, щоб надалі ними оперувати. Передусім семантика і функції власних імен дозволяють виділяти неповторюване в світовій культурі, залежне від таланту і від долі людей, але сумірне: письменники